
Дубравка Прерадовић
(Балканолошки институт САНУ)

ОБНОВА КУЛТА СВЕТИХ ЕРМИЛА И СТРАТОНИКА И ЊИХОВЕ САВРЕМЕНЕ ПРЕДСТАВЕ У БЕОГРАДСКИМ ХРАМОВИМА*

Анстракт: Крајем претходног, а посебно током прве две деценије овог столећа на територији Архиепископије београдско–карловачке, покренута је иницијатива о обнови култа светих Ермила и Стратоника, јединих ранохришћанских мученика који су страдали у античком Сингидунуму. Прекретницу у установљењу култа ове двојице светих означила је одлука Светог архијерејског Синода да се јужни параклис Храма светог Саве на Врачару посвети управо њима. Њихова досадашња редовна, минејска, служба је допуњена како би постала бденијска, а представе Ермила и Стратоника су уведене у сликани програма новоустановљених храмова на територији града Београда. У раду се разматрају аспекти обнове култа Ермила и Стратоника као и њихова, још увек неустаљена, иконографија у савременом живопису београдских цркава.

Кључне речи: свети Ермил и Стратоник, култ светих, иконографија, савремени црквени живопис, Београд

С обзиром на то да је двадесет и први научни скуп „Ниш и Византија“, односно његов зборник радова посвећен теми „Византија, традиција и савременост“ учинило се примереним да се на овом месту изложе запажања која се тичу обнове култа светих ранохришћанских београдских мученика Ермила и Стратоника који, након више од једног и по миленијума заборављава, доживљава свој нови процват у месту њиховог страдања. Интерес за свете Ермила и Стратоника почео је да се буди крајем претходног столећа¹, да

* Рад је настао као резултат рада у Балканолошком институту САНУ, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години, бр. 451-03-68/2022-14 од 17. 1. 2022.

Велику помоћ у сакупљању података за овај рад пружио ми је дипломирани богослов Лазар Љубић, којем се овом приликом најсрдачније захваљујем.

¹ Подаци о времену осликовања цркава и имена живописа су добијени од старешина храмова који су истраживани. Колико нам је у овом тренутку познато најранија савремена представа Ермила и Стратоника насликана је 1993. године у цркви на Кара-

Сл. 1. Карабурма, црква Сабора српских светитеља, јужна певница, свети Ермил и Стратоник (фото. А. Станојловић)

Fig. 1 Karaburma, Church of the Assembly of Serbian Saints, southern choir, Sts. Hermilos and Stratonikos (photo: A. Stanojlović)

би почетком нашег века била покренута значајнија иницијатива о обнови њиховог штовања. Да је реч о једном промишљеном процесу којим се жели

бурми, о којој ће бити више речи у наставку рада. Такође, Музеј града Београда од 26. јануара 1999. године обележава мученике Ермила и Стратоника као своју крену славу (податак објављен у: М. Јанковић, *Сингидунумски мучири Ермил и Стратоник слава музеја града Београда*, Годишњак града Београда, 49-50 (2002–2003), 26.

Сл. 2. Алтина, црква Светих Пајсија и Авакума, западни зид (фото. А. Станојловић)

Fig. 2 Altina, Church of Sts. Pajsije and Avakum, western wall (photo: A. Stanojlović)

истаћи древност локалне цркве показује, између осталог, одлука да се јужна капела Храма светог Саве на Врачару посвети управо овој двојци светитеља. Процес обнове култа Ермила и Стратоника резултирао је и увођењем њихових ликова у сликане програме новоподигнутих храмова Архиепископије београдско–карловачке, првенствено оних на територији града Београда. Отуда и потреба да се овај изузетан феномен обнове ранохришћанског култа двојице светих забележи и да се скрене пажња на иконографију њихових, још увек не у потпуности стандардизованих, представа у београдским црквама.²

² Недавно је објављен зборник научних радова посвећен овој двојци страдалника – *Ермил и Стратоник, свети ранохришћански мученици београдски*, ур. Д. Прерадовић, Београд 2022. Та књига је посвећена околностима у којима се њихов

Сл. 3, 4.
Алтина, Црква
светих Пајсија
и Авакума,
свети Ермил
и Стратоник
(фото. А.
Станојловић)

Fig. 3, 4 Altina,
Church of Sts.
Pajsije and
Avakum, Sts.
Hermyle and
Stratonikos
(photo: A.
Stanojlović)

Ђакон Ермил и његов тамничар Стратоник примили су венац мучеништва у античком Сингидунуму почетком IV века, вероватно 315. године за време владавине цара Лицинија.³ Страдали су тако што су бачени у Дунав, који је њихова тела након три дана избацио на обалу 18 миља низводно од Сингидунума, како се то прецизно наводи у тексту њиховог *Мучења*. Сахрањени су на месту на којем су пронађени њихови земни остаци у гробницу урезану у стену или саграђену од камена. Но, култ Ермила и Стратоника на том месту није био дугог века. Већ средином наредног столећа њихове су свете мошти, пред најездом варвара, пренете у Цариград, где су ова двојица светих уживала ванредно поштовање.⁴ Сачувано је њихово предметафрастичко житије, састављено по свему судећи у VI веку, које додатно оснажује потврду њиховог раног штовања у византијској престоници.⁵ Свакако најзначајнији податак о моштима

култ формирао, прво на месту страдања, а потом и у византијској престоници, као и њиховој иконографији и хагиографији у средњем веку, те се стога у тој публикацији не разматрају култ и савремене представе Ермила и Стратоника.

³ О години њиховог страдања в. М. Мирковић, *Лициније и прогони хришћана у Сингидунуму*, Зборник Филозофског факултета 14/1 (1979), 21–27.

⁴ Д. Прерадовић, *Култ Ермила и Стратоника у византијској престоници*, Ермил и Стратоник, свети ранохришћански мученици београдски, 65–89.

⁵ F. Halkin, *Trois textes grecs inédits sur les saints Hermyle et Stratonice martyrs*

Сл. 5, 6.
 Рушањ,
 црква Свете
 Петке,
 свети
 Ермил и
 Стратоник
 (фото: Л.
 Љубић)

Fig. 5,6
 Rušanj,
 St. Petka
 Church, Sts.
 Hermylos
 and
 Stratonikos
 (photo: L.
 Ljubić)

двојице београдских мученика јесте онај из пера руског ходочасника Добриње Јандрејковича, потоњег новгородског архиепископа Антонија, из око 1200. године који је забележио да су се лобање Ермила и Стратоника, заједно с другим реликвијама светих, чувале у олтару Свете Софије.⁶ У Цариграду се помен двојици мученика вршио два пута годишње и то изузетно у три престоничка храма.⁷ Наиме, Ермил и Стратоник су се прослављали 13. јануара и 1. односно 2. јуна, у чему је, по свему судећи, сачувано сећање на дан њиховог страдања као и на дан преноса њихових

a Singidunum, Analecta Bollandiana 89 (1971), 5–45. Страдање Ермила и Стратоника је према Акленовом издању грчких изворника преведено на савремени српски језик у две верзије, а преведено је и њихово скраћено житије. Р. Поповић, *Београдски мученици Ермил и Стратоник*, Богословље 49/1–2 (1991), 69–81. (Страдање светих и славних Христових мученика Ермила и Стратоника, 73–77; Страдање светих Ермила и Стратоника, 77–80); Д. Тодоровић, *Мучења светих Ермила и Стратоника*, Источник 26–28 (1998), 15–26. (уз мање измене прештампано у *Ермил и Стратоник, свети ранохришћански мученици београдски*, 137–150).

⁶ *Книга паломник. Сказание мест святых во Цареграде Антония архиепископа Новгородского в 1200 году*, ур. Хр. М. Лопарев, Православный палестинский сборник 51 (1899), 2.

⁷ Д. Прерадовић, *Култ Ермила и Стратоника у византијској престоници*, 79–82; Л. Љубић, *Спомен Ермила и Стратоника у цариградским типацима*, Ермил и Стратоник, свети ранохришћански мученици београдски, 153–161.

Сл. 7. Мали Мокри Луг, црква Светог Трифуна, олтарски простор, свети Ермил и Стратоник (фото. А. Станојловић)

Fig. 7 Mali Mokri Lug, St. Tryphon Church, altar, Sts. Hermyl and Stratonikos (photo: A. Stanojlović)

моштију из гробнице у близини Београда у престоницу на Босфору. Из Византије је њихов култ прихваћен у источнохришћанском свету, па и у средњовековној Србији, како то показују њихове сликане представе и пролошка житија.⁸

Прикази Ермила и Стратоника у минијатурном и у монументалном сликарству, те на календарским иконама, показују да су двојица светих приказивани као мученици без посебних светачких атрибута, у пару или појединачно.⁹ Ермил је сликан као млади голобради мученик, или пак у ђаконском орнату, а Стратоник као војник средњих година са кратком брадом и таласастом косом до половине врата. У оквиру сликаних календара и менолога, поред уобичајене представе двојице светих као мученика, појављује се и композиција њиховог заједничког страдања утапањем у Дунаву и то у две варијанте – приказиване су њихове целе фигуре са каменом око врата како плутају у усталасаној реци, понекад и са целатом који једног светитеља баца у воду док се други већ утапа у њој, или су пак сликане само њихове главе са ореолима у води. Први пут је представа страдања Ермила и Стратоника насликана у Менологу Василија II (976–1025), док се њихов најстарији познати приказ у монументалном сликарству налази у кијевској Светој Софији (средина XI века) где су у луку пролаза између два западна травеја јужне унутрашње галерије насликане допојасна представа Ермила као ђакона, а испод њега фигура Стратоника као средовечног ратника. У цркви Светог Јована Богослова на

⁸ М. Јовановић, *Пролошко житије Ермила и Стратоника у српском рукописном наслеђу*, Ермил и Стратоник, свети ранохришћански мученици београдски, 163–181.

⁹ Д. Прерадовић, *Представе Ермила и Стратоника у средњовековном источнохришћанском свету*, Ермил и Стратоник, свети ранохришћански мученици београдски, 91–133.

Сл. 8. Чукарица,
црква Свете
Петке, свети
Ермил и
Стратоник (фото.
А. Станојловић)

Fig. 8 Čukarica,
St. Petka Church,
Sts. Hermylos and
Stratonikos (photo:
A. Stanojlović)

Патмосу (након 1185) те у цркви Светог Николе у Плаци (1337–1338) су приказани заједно са другим Христовим страдалницима у медаљонима. Њихове представе у српском средњовековном сликарству нису бројне. Били су по, свему судећи, насликани у Студеници где данас, наиме, постоји само фигура Ермила из млађег слоја сликарства (1568).¹⁰ Срећемо их у Дечанима, у потрбушју лукова који деле западни травеј наоса од јужног параклиса посвећеног светом Николи (1345–1347) где су приказани као мученици. Сва је прилика да се сцена њиховог утапања у реци налазила у оквиру Календара насликаног у припрати дечанског храма где је, најалост, живопис на месту на којем су биле илустрације за један део месеца јануара у потпуности уништен. Страдање Ермила и Стратоника у Дунаву је приказано у сликаним Календару Старог Нагоричина (1317–1318), као и оном из приправе Пећке Патријаршије из 1565. године. На сличан начин као у Пећи, у дугачким туникама, али са великим каменом око врата, приказани су и у нешто млађем сликаним Календару Сучевице (1595/1596) у Буковини на североистоку Румуније.

У XV веку се, међутим, запажа промена у њиховој иконографији. Већ у Ресави (око 1417) је Ермил приказан као старац седе браде и косе. На том месту је Стратоник насликан уобичајено, као средовечни мушкарац смеђе таласасте косе зачешљане иза ушију, и кратке смеђе браде и бркова. Но, у наредном периоду је у једном делу источнохришћанског света дошло до инверзије њихових ликова. Та се промена, судећи по очуваним примерима, догодила на Светој Гори. Тако се Ермил у једном тренутку почео сликати као зрели мушкарац средњих година, или још старије доби, а Стратоник као безбради младић, како их је средином XVI века насликао Теофан Критски у Ставроникити (1546), односно сликар Зорзи, такође са Крита, у

¹⁰ На овом месту Ермил је насликан као старац дуге седе косе и дуге седе браде.

Сл. 9. Црква свете Петке на Калемегдану, фасада горионика за свеће, свети Ермил и Стратоник (фото: Д. Прерадовић)

Fig. 9 Kalemegdan, St. Petka Church, façade of the outer structure for burning candles, Sts. Hermylos and Stratonikos (photo: D. Preradović)

Дионисијату (1547). Та недоследност у иконографији двојице београдских мученика, која се по свему судећи догодила управо на Светој Гори, огледа се и у описима ових светитеља у познатим иконографским приручницима.

У једном светогорском сликарском приручнику, датованом у XV век, се наводи да светог Ермила и Стратоника треба сликати као младиће, и то Ермила као безбрадог, а Стратоника са тек изниклом брадом.¹¹ Међутим, већ у наредном периоду се догодила значајна промена у упутству за сликање ове двојице мученика. Наиме, у тзв. *Првом јерусалимском рукопису*, једној од најзначајнијих ерминија византијског уметничког круга, чији је садржај проналазач овог рукописа, руски архимандрит Порфирије Успенски, датовао у 1566. годину¹², стоји да се Ермил и Стратоник имају сликати „у хоросима“ тј. како је то превео Успенски „у полукрузима храма у левој и десној певници“ и то „Ермил, старац округле браде“, а „Стратоник, голобрад младић“.¹³ Такво упутство за сликање Ермила и Стратоника стоји и у књизи Попа Данила из 1674. године, где су двојица светитеља описани у одељку посвећеном „именима и ликовима мученика“.¹⁴ У

¹¹ Л. М. Евсева, *Афонская книга образцов XV в.: о методе работы и моделях средневекового художника*, Москва 1998, 268/Бр. 113/13.

¹² Овај рукопис има делове који потичу из ерминија старијих од XIV века као и оних који су из XVI. У њему се срећу и упутства која се односе на размере људског тела према познатом сликару Панселиносу. М. Медић, *Стари сликарски приручници*, II, Београд 2002, 71–81.

¹³ Исто, 199, 201, нап. 44.

¹⁴ Исто, 375.

познатој *Ерминији Дионизија из Фурне*, састављеној у првој трећини XVIII века на Светој Гори, упутство за сликање Ермила и Стратоника понавља претходно наведене обрасце. У истом приручнику се чита и то како треба сликати ову двојицу мученика у оквиру Календара, дакле сцену њиховог страдања, као једне од илустрација за месец јануар. На том месту стоји „Свети Ермил и Стратоник, потопљени у реку. Ермил ђакон, тек проникле браде, онај други стар, округле браде“.¹⁵ *Ерминија породице Зографски* из 1728. године, најранији познати превод на словенски језик иконографског дела *Ерминије Дионизија из Фурне*, дословно понавља упутство из грчког предлошка.¹⁶

С друге стране, у руској средини је иконографија Ермила и Стратоника остала доследна раније утврђеном обрасцу. У познатом „Строганов“ приручнику за сликање икона с краја XVI и почетка наредног века, који поред кратких иконографских упутстава садржи и илустрације светих за сваки дан у години, стоји да се Ермил има сликати као голобради младић у ђаконском образу с дарохранилицом у руци, а Стратоник као мученик зрелих година с кратком округлом брадом,¹⁷ те су њих двојица на такав начин и сликани на руским календарским иконама из тог времена.¹⁸

Није познато да је овој двојици светитеља у Византији и земљама византијског културног круга била посвећена нека црква или капела. Њихове свете мошти које су се без сумње чувале у Цариграду неповратно су изгубљене након крсташког освајања византијске престонице 1204. године. Мада би текст првог тропара шесте песме њиховог канона – „злобе поглавара удаviste, свехвални,/ и сада нам потоке исцељења изливате“ – могао да упућује на чудотворење њихових земних остатака, та чуда данас нису позната. Коначно, нема показатеља који би упућивали на то да су, након средине V века, када су њихови земни остаци пренети у Цариград, Ермил и Стратоник били штовани у Београду или његовој околини.

Први познати траг који сведочи о иницијативи да се у Српској православној цркви обнови штовање ранохришћанских мученика страдалих на територији Србије, па тиме и Ермила и Стратоника, потиче из 1976. године. Наиме, приликом припрема за издавање новог *Србљака* за богослужбену употребу, јеромонах др Атанасије Јевтић, у то време доцент Богословског факултета упутио је један реферат Комисији за издавање Србљака у којем је саставио „списак светитеља на српској земљи просијавших“ где у делу у којем набраја светитеље и мученике из првих векова хришћанства одмах иза светог цара Константина и Јелене који се имају прослављати 21. маја (по старом календару) наводи ђакона Ермила и стражара Стратоника чији је помен 13. јануара, односно 1. јуна.¹⁹ Поред Ермила и Стратоника на овај списак су, између осталих,

¹⁵ М. Медић, *Стари сликарски приручници*, III, Београд 2005, 403, 493.

¹⁶ М. Медић, *Стари сликарски приручници*, II, 519.

¹⁷ *Ikonenmalerhandbuch der Familie Stroganow*, Munchen 1983, 184–185.

¹⁸ J. Boberg, *Ermilus (Hermylus) und Stratonikus*, *Lexikon der christlichen Ikonographie* VI (1974), col. 168.

¹⁹ Архив Синода СПЦ бр. 1215. од 20. маја 1976. године. Реферат јеромонаха

Сл. 10. Дорћол, црква Александра Невског, северна певница, свети Пајсије, Авакум, Ермил, Стратоник и Теодор Вршачки (фото: Д. Прерадовић)

Fig. 10 Dorčol, Alexander Nevsky Church, the northern choir, Sts. Pajsije, Avakum, Hermilos, Stratonikos and Teodor of Vršac (фото: Д. Прерадовић)

стављени и свештеник Монтан и његова супруга Максима, такође ранохришћански мученици пореклом из Сингидунума који су, међутим, страдали у Сирмијуму (26. март). Атанасије Јевтић је тада, између осталог, предложио и да се установи и општи празник „Свих српских светитеља односно Светитеља српске земље“ без обзира на њихову етничку припадност, а који би био одвојен од празника „Свих Срба светитеља“, али његов предлог тада није био прихваћен. *Србљак* је објављен 1986. године и приредио га је ондашњи епископ рашко–призренски, потоњи патријарх српски, Павле (1990–2009).²⁰ У њега, с правом нису уврштени ранохришћански мученици, будући да би једна таква одлука могла да унесе забуну око етничког порекла светих који су венац мучеништва примили на територији која се данас налази под јурисдикцијом Српске православне цркве. Тако је урађено и у наредном издању *Србљака* из 2018. године којем су, међутим, придодате две службе свештенмученика Иринеја, епископа Сирмијумског, који је скончао 304. године и који се прославља 26. марта.²¹

Процес оживљавања култа светих Ермила и Стратоника подстакло је трагање за местом првобитног мучеништва двојице мученика. Хипотеза Мирославе Мирковић изнета крајем седамдесетих година претходног столећа према којој се млађа фаза познате позно римске

Атанасија Јевтића упућен Његовом преосвештенству Епископу браничевском г. Хризостому, председнику синодалне Комисије за издавање *Србљака* од 15/2 маја 1976. године, придружен писму које је овај упутио Епископу рашко–призренском г. Павлу 20. маја 1976. године.

²⁰ *Србљак*, приредио Епископ рашко–призренски Павле, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, 1986.

²¹ *Србљак*, књ. 2, Дабар 2018, 33–45.

гробнице у Брестовику могла довести у везу са местом првобитног укопа сингидунумских страдалника,²² наишла је на одобравање дела стручне јавности, а посебно код свештенства и верног народа. Отуда су и напори да се ово место идентификује као жариште њиховог обновљеног култа. На том месту је неколико пута током друге деценије овог столећа служена литургија 26. јануара односно 14. јуна (по новом календару), у дане када Српска православна црква празнује Ермила и Стратоника.²³ Упркос посве аргументовом оспоравању горе наведене претпоставке,²⁴ уверење да је првобитно гробно место Ермила и Стратоника управо римска гробница у Брестовику није у потпуности одбачено, првенствено од стране локалних верника. Питање места првобитног гробног места је дакле нерешено. Оно се према житију налазило 18 миља низводно од Сингидунума, односно места њиховог утапања у Дунаву, па се ни у том смислу гробница у Брестовику не може узети у обзир, будући да се налази на већој удаљености од Београда од наведене.

Управо је у контексту питања првобитне гробнице Ермила и Стратоника посебно интересантна њихова прва позната савремена представа у једном београдском храму (сл. 1). Реч је о цркви на Карабурми која је посвећена Сабору српских светитеља, која је осликана 1993. године.²⁵ На овом месту су Ермил и Стратоник су насликани у западном делу јужне певнице, заједно са двојицом светитеља који уживају ванредно поштовање у српској средини, са светим Николом, преко пута Ермила и светим Ђорђем, који је смештен на јужни зид певнице, уз Стратоника. Ермил је приказан у ђаконском орнату, а Стратоник као војник, обојица као безбради младићи. Њихове фигуре налазе се у пејзажу кроз који протиче река, с градом у позадини. Ермил не држи ни кадионицу нити дарохранилицу већ у десници носи крст, симбол свог мученичког страдања, а у левој свитак са текстом – „Господ је светлост наша и спаситељ наш кога да се бојимо“ – што је нешто измењен текст почетних стихова 26. псалама, које је Ермил изговорио цару Ликинију приликом суђења.²⁶ Стратоник у десној руци такође носи крст, а у левој копље. Оно што се на овом месту запажа јесте да су двојица мученика добили епитет *београдски*, који се данас неретко

²² М. Мирковић, *Лициније и прогони хришћана у Сингидунуму*, 23.

²³ Колико ми је познато, прва литургија на овом месту је служена 14. јуна 2014. године на, како се веровало, 1700 годишњицу страдања Ермила и Стратоника. Већ наредне године је благословом ондашњег Митрополита црногорско-приморског г. Амфилохија установљено да се на овом месту у недељу уочи Духова празнује Сабор Светих Ермила и Стратоника, али ова иницијатива није заживела. <https://mitropolija.com/2015/05/25/mitropolit-amfilohije-odsluzio-liturgiju-u-brestoviku-kod-beograda-na-martirijumu-svetih-ermila-i-stratonika/>, приступљено 22. 11. 2022.

²⁴ О. Шпехар, *Христијанизација касноантичког Сингидунума. Од римског каструма до рановизантијске епископије*, Ермил и Стратоник, свети ранохришћански мученици београдски, 45–47.

²⁵ Живопис су извели Драган Марунић, Никола Лубардић и Дејан Радосављевић, 1993. године, како то стоји у натпису који се налази на јужном зиду западног травеја храма.

²⁶ Д. Тодоровић, *Мучења светих Ермила и Стратоника*, 145–146, нап. 14.

Сл. 11. Икона светих београдских мученика (фото: Л. Љубић)

Fig. 11 Icon of the Holy Martyrs of Belgrade (photo: L. Ljubić)

среће и уз друге представе ове двојице светих. Уз лик светог Ермила, са његове десне стране у висини рамена, је натпис – „Пострадали у Београду за Христа 315. године. Хришћани их сахранише на данашњој Карабурми“²⁷. Но, идеја о Карабурми као месту првобитног упоја београдских мученика није заживела, будући да је није могуће довести у везу с неким постојећим ранохришћанским локалитетом.

У већини београдских цркава је Ермил насликан у ђаконском орнату, а Стратоник као војник, било да су ови мученици приказани као стојеће фигуре, допојасно или пак у медаљонима.²⁷ Тако су насликани и на њиховој икони која стоји на проскинитару у храму Светог Саве, као и на икони свих београдских ранохришћанских мученика, која је урађена

²⁷ У капели Светог Јована Богослова Православног богословског факултета су допојасне фигуре младог безбрадог ђакона Ермила и његовог тамничара Стратоника у војној одежди насликане једна преко пута друге у горњој зони живописа источног травеја. Осликавање овог параклиса није завршено, а за досадашњи живопис су заслужни иконописци Владимир Карановић и Вероника Ђукановић. У медаљонима су, примера ради, насликани у цркви Светог Вартоломеја и Варнаве у Раковици, коју је 2018. године осликао Милован Белошевић.

за манастир Пресвете Богородице Тројеручице под Авалом, о којој ће бити речи у наставку текста. Најчешће се Ермил приказује као безбради младић, а Стратоник као мушкарац средњих година, али има и значајних одступања од овог обрасца. Оно што се, међутим, мења од храма до храма јесте место и контекст у којем се ова двојица ранохришћанских мученика приказују, будући да се сликају у свим деловима храма, од олтара, до спољне припрате, како у најнижој тако и у горњим зонама сликарства.

Тако су стојеће фигуре Ермила и Стратоника насликане на западном зиду око главног улаза у цркву Светих Пајсија и Авакума у насељу Алтина (сл. 2), чији се живопис издваја стилем који је проистекао из угледања на бококогторску иконописачку школу.²⁸ Двојица светих су се, дакле, нашли на месту на којем се, према сликарским приручницима, имају сликати арханђели Михаило и Гаврило као чувари врата. У овој цркви су обојица светих изображени као безбради младићи, у богато декорисаним драпираним одежама ђакона, односно војника (сл. 3, 4). Стратоник у десници носи крст, док Ермил у левој руци држи свитак са стихом псалма „Господ ми је помоћник, на бојим се, шта ми може учинити човек“ (Пс 117, 6), који је изговорио док су га водили у тамницу.²⁹ Изнад Ермила и Стратоника је у луку западног зида насликан Христос анђеол великог савета, а лево и десно од њега су у медаљонима приказани свештеномученик Стефан Косовски, са јужне и монах Харитон Косовски са северне стране, обојица страдали 1999. године. Они чине део целине од осам медаљона у којима су приказани новомученици из редова свештенства,³⁰ између којих је и натпис распоређен на сва четири зида припрате „Свети српски мученици молите Бога за нас“. Иако се он не односи на Ермила и Стратоника, очито да је постојала намера да се ова двојица светих чији култ је недавно заживео, насликају на месту на којем су приказани и светитељи које Српска православна црква празнује одавно. У зони стојећих фигура су на јужном зиду припрате приказани и Климент и Наум Охридски.

Ермил и Стратоник су насликани и у цркви Свете Петке у Рушњу и то један преко пута другог на стопама појаснице свода, између поткуполног простора и западног травеја.³¹ Ермил је приказан као ђакон са кадионицом у десној и дарохранилоцем у левој руци (сл. 5), а Стратоник као млади мученик са тек прониклом брадом, обучен у плаву тунику са жутом бордуром, наруквицама и оковратником, и црвеним огртачем са тавлионом и бордуром украшеном бисерима, који му је пребачен преко левог рамена (сл. 6). Он у десници држи крст, а у левој руци мач. На овом месту су ликови београдских мученика насликани захваљујући средствима приложника

²⁸ Црква у Алтини је фрескописана 2020. године по идејном решењу сликара Драгомира Марунића, који је живопис извео у сарадњи са сликарским тимом.

²⁹ Д. Тодоровић, *Мучења светих Ермила и Стратоника*, 145, нап. 8.

³⁰ Поред поменитих, у припрати су у медаљонима насликани још и Момчило Гргуревић (1906–1945) и Будимир Добрунски (1910–1945) на источном зиду, затим Дамјан Граховски (1912–1941) и свештеник Бранко (Добросављевић, 1886–1941) на северном те Миладин Шишић и Душан Градишки (1884–1941) на јужном.

³¹ Цркву у Рушњу је живописао Вукашин Делић 2020. године.

чија су имена уписана подно фигура светих.³² Такав је случај и у цркви Светог Трифуна у Малом Мокром Лугу,³³ где се испод фигуре Ермила чита вотивни запис локалне породице.³⁴ У овом храму су Ермил и Стратоник насликани у јужној певници, у стопама северне стране лука који дели овај од поткуполног простора. У цркви у Рушњу Ермил и Стратоник су окружени медаљонима у којима су приказани новоканонизовани српски и руски светитељи, попут оног цара Николаја (Романова, 1868–1918) и свете Ксеније Петроградске те Станка чобанина, који су насликани изнад и поред фигуре светог Ермила, док су свети Јован Кронштатски, свети Симеон Дајбабски и Василије Пећки насликани око светог Стратоника. У цркви у Малом Мокром Лугу се пак двојица београдских мученика налазе на почетку низа медаљона – по пет са сваке стране лука – у којима су приказани други ранохришћански страдалници који се, као и Ермил и Стратоник, прослављају у јануару (по новом календару), међу којима су света Василиса и Јулијан (21. јануар), света мученица Татјана (25. јануар), свети мученик Гордије (16. јануар), свети Бонифатије (1. јануар), света преподобномученица Евгенија (6. јануар) итд. У овом храму су Ермил и Стратоник приказани и у олтару, чиме се очито желео истаћи њихов нарочити значај. Наиме, у олтарском простору су, уз уобичајени програм за овај део храма, испод прозора приказана четворица светих у медаљонима и то Ермил и Стратоник испод северног, а Јустин Ћелијски и Николај Жички подно јужног прозора. Но, на овом месту је сликар направио омашку приликом исписивања натписа уз ликове светих, те је име Стратоника написано поред бисте младог ђаконa, а Ермила крај лика мученика у средњим годинама са смеђом косом и брадом (сл. 7). То међутим није био случај са представама београдских мученика у цркви свете Петке на Чукарици,³⁵ где су у другој зони живописа западног зида јужне певнице насликане, нешто веће од допојасних, фигуре Ермила и Стратоника Београдских и то Стратоник као млади мученик са крстом у десној и свежњем кључева у левој руци, што недвосмислено упућује на његово занимање тамничара, а Ермил као мученик у туници и огртачу седе таласасте косе и округле браде (сл. 8). Ранохришћански мученици су насликани између Ђорђа Краговца и Висариона Сарајског³⁶, чиме су

³² Испод фигуре светог Ермила је запис у којем се чита да је фреска насликана прилогом породице Радујковић, док је породица Гроздић омогућила сликање светог Стратоника. Није познато да ли су ове породице само приложиле средства за живописање цркве или су учествовале и у избору светитеља који ће захваљујући њиховом прилогу бити насликани. У том смислу још увек није могуће говорити о неким примерима приватног штовања ове двојице светитеља. Такође се не зна да ли нека породица слави двојицу мученика као крсну славу.

³³ Овај храм је осликао ђакон Славољуб Радојковић 2017. године.

³⁴ У овој цркви је Ермил насликан „за здравље и спасење породице Ивана Петровића“, како је то забележено у натпису подно светитељевих ногу.

³⁵ Цркву Свете Петке на Чукарици је осликао Милован Белошевић између 2004. и 2008.

³⁶ У цркви у Раковици, коју је деценију доцније осликао исти живописац медаљон са представом Висариона Сараја се налази поред оног са приказом светог

Ермил и Стратоник стављени у контекст националних светитеља. Када је пак реч о иконографији њихових ликова, на сличан начин су београдски мученици – Стратоник као безбради младић, а Ермил седе косе и браде са ораром преко левог рамена – приказани у медаљонима у потрбушју поткуполног лука у цркви Светог Јована Владимира у насељу Медаковић, где су такође сигнирани са епитетом београдски.³⁷

Међу представама Ермила и Стратоника, издвајају се оне где су двојица ранохришћанских страдалника насликани заједно са другом двојцом нововековних мученика, игуманом Пајсијем и ђаконом Авакумом, који су 1814. године набијени на колац у Београду, након што је угушена Хаџи-Проданова буна у којој су обојица учествовали.³⁸ Они су приказани на мозаицима на фасади горионика за свеће цркве свете Петке на Калемегдану, где су Ермил и Стратоник насликани као младолики безбради ђакон и војник (сл. 9), а друга двојица у својим црквеним одежама, игуманској и ђаконској, како обојица држе у руци дрвени колац.³⁹ Неколико година доцније су под заједничким епитетом „свети мученици београдски“ ова четворица Христових страдалника приказани у источној половини северне певнице цркве Александра Невског на Дорћолу (сл. 10).⁴⁰ На обали Дунава стоје нововековни мученици, Пајсије и Авакум, како заједно, између себе, држе дрвени колац, инструмент њиховог страдања. Иза њих је приказана кула Небојша у којој су били утамничени. У позадини композиције је представљен утврђени град Београд, а испред њега се налазе допојасне фигуре младоликог безбрадог Ермила у ђаконском орнату и Стратоника који је насликан као млади мученик кратке смеђе браде.⁴¹ Обојица у десници држе крстове. Овој групи Христових страдалника је придружен и свештенослужбеник Теодор, владика вршачки, за кога постоји мишљење да је страдао мученички.

Ђакон Ермил се, међутим, не слика искључиво заједно са својим састрадалником Стратоником. Вредан пажње јесте пример из цркве Преображења Господњег на Пашином брду⁴², где су у потрбушју лука испред олтарске апсиде насликани Ермил с дарохранилоцем, и Фортунат с кадионицом, обојица сигнирани као свети мученици ђакони београдски. Ђакон Фортунат је ранохришћански мученик из Сингидунума који је страдао у Сирмијуму. Пример из храма на Пашином брду као и 2021. године насликана икона београдских ранохришћанских мученика показују тенденцију обнове култова и других страдалника пореклом из Београда

мученика Ермила.

³⁷ За живопис ове цркве изведен између 2003. и 2006. године заслужни су Александар Живановић, Дарко Милојевић, Милош Рончевић, Петар Милојевић.

³⁸ Памјат ове двојице светих је 17/30. децембар.

³⁹ Ове мозаике је урадио Зоран Михајловић 2014. године.

⁴⁰ Храм је осликао Раде Сарић између 2015. и 2019.

⁴¹ У овом делу северне певнице се налази монументални мермерни проскинитар са иконом кнеза Лазара тако да није било могуће насликати стојеће фигуре Ермила и Стратоника.

⁴² Ову цркву је осликала Татјана Филиповић, 2016/17.

Сл. 12, 13. Света Гора, Дионисијат, свети Ермил и Стратоник, 1547 (фотографије у јавној употреби)

Fig. 12, 13 Mount Athos, Dionysiou Monastery, Sts. Hermilos and Stratonikos, 1547 (public domain photos)

(сл. 11).⁴³ Они су, међутим, венац мучеништва примили у Сирмијуму где је било седиште префектуре. Реч је свештенику Монтану и његовој жени Максими који су страдали 304. године тако што су као и Ермил и Стратоник били бачени у реку, у њиховом случају у Саву, ђакону Донату и његовом брату Венусту, те лектору Ермагори или Ермогену и коначно ђакону Фортунату.⁴⁴ Мада не располажемо поузданим подацима, сва је прилика да су мошти ових мученика приликом неке од многобројних варварских најезди пренете у значајне хришћанске центре Апенинског полуострва. Реликвије Монатана и Максиме су, по свему судећи, однете у Рим, што је био случај и са земним остацима Четворице овенчаних који су из Сирмијума пренети у Вечни град.⁴⁵ Када је пак реч о светим Донату и Венусту, те Фортунати и Ермагори, постоји веровање да су њихове реликвије па самим тим и култови, истина у нешто измењеном идентитету ових светитеља, заживели на северу Италије, у Чивидалеу и у Аквилеји.⁴⁶ Данас се, заједно са Ермилом и Стратоником готово сви горе наведени светитељи посебно поштују у Румунској православној цркви где

⁴³ Икона је дар блаженопочившег Митрополита црногорско-приморског Амфилохија манастиру Богородице Тројеручице на Авали. Насликали су је Игор и Ангелина Митровић, академски сликари, живописци.

⁴⁴ О страдањима ових мученика пореклом из Сингидунума в. О. Шпехар, *Христијанизација касноантичког Сингидунума*, 35–38. (са старијом литературом).

⁴⁵ J. Guyon, *Les Quatre Couronnes et l'histoire de leur culte des origines au milieu du IXe siècle*, *Melanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité* 87/1 (1975), 505–561.

⁴⁶ У вези са култом светог Емагоре у Аквилеји в. R. Bratož, *Il cristianesimo aquileiese prima di Costantino. Fra Aquileia e Poetovio*, Udine – Gorizia 1999, 41–90.

Сл. 14, 15. Врачар, Храм светог Саве, јужна фасада, свети Ермил и Стратоник (фото: М. Лазић)

Fig. 14, 15 Vračar, Temple of St. Sava, southern façade, Sts. Hermylus and Stratonikos (photo: M. Lazić)

су у пролеће 1989. године по препоруци Комисије за канонизацију светих Румуна (Comisia pentru canonizarea sfinților romni) уврштени у литургијски календар, што је тема која завређује посебну пажњу.⁴⁷

Конечно, Ермил и Стратоник су приказани и на фасади Храма светог Саве. Реч је о најмонументалнијим представама Ермила и Стратоника, чије су допојасне фигуре израђене у мозаику. Двојица светих се налазе се у лунетама изнад источних и западних врата јужне капеле храма Светог Саве која је њима посвећења. Њихови ликови су постављени са леве и десне стране представе Јована Претече који је приказан у средишњој лунети.⁴⁸ На овом месту њихова иконографија се ослања на позносредњовековну традицију, највише на њихове ликове из светогорског манастира Дионисијага (сл. 12, 13). Ермил је приказан као мушкарац средњих година смеђе таласасте косе која му пада до половине врата и с кратком заобљеном брадом и брковима,

⁴⁷ Када је реч о мученицима пореклом из Сингидунума, у календар Румунске цркве су, поред Ермила и Стратоника (13. јануар), уведени и Монтан и Максима (26. март), те Донат и Венуст са свештеником Ромулом и ђаконом Силваном (21. августа), али не и Ермагора и Фортунат. М. Păcurariu, *Sfinți daco-români și români*, Ediție electronică, 2006, 10.

⁴⁸ Како су радови на постављању мозаика у овој капели у тренутку писања овог рада (новембар 2021.), није ми познато да ли су двојица страдалника представљени и у њеној унутрашњости.

а Стратоник као голобради младић, таласасте косе зачешљане иза ушију. Поред ликова светих из светогорског предлошка је преузет и колорит њихових богато украшених патрицијских одора, тунике и огртача, па је тако Ермил представљен у плавој туници и црвеном огртачу, а Стратоник обрнуто, у црвеној туници и са плавим плаштом (сл. 14, 15). Они на овом месту нису сигнирани као београдски, већ су добили сасвим изузетан епитет великомученика,⁴⁹ чиме се без сумње желео истаћи њихов значај за локалну цркву, која попут најзначајнијих хришћанских центара баштини култ ранохришћанских мученика. Уз ликове светих су, бочно у нишама, исписани стихови из канона мученицима – „Мучениче Стратониче, са Ермилом мудрим и богоразумним, Царство си Божије непролазно примио“ (3. тропар 9. песме канона) и „Зато као победоносци, примивши венце, с анђелским хоровима се радујете и с њима нас спомињете“ (компилација стихова из 2. тропара 3. песме канона и 1. и 3. возвателне стихире).

Када је рач реч о обнови култа светих Ермила и Стратоника у месту њиховог страдања, значајом се издваја посвета јужног параклиса Храма светог Саве на Врачару двојници београдских мученика. Северна капела Храма је посвећена деспоту Стефану Лазаревићу, односно светом Стефану Високом, који је канонизован 1926. године на петстотугодишњицу упокојења.⁵⁰ Тиме је у Храму на Врачару установљен својеврсни сабор локалних светитеља, првомученика Ермила и Стратоника који су страдали у овом граду, деспота Стефана чији је Београд био престоница, те светог Саве чије су мошти спаљене на Врачару 1594. Поред параклиса у храму Светог Саве, Ермилу и Стратонику је посвећена и црква брвнара манастира у насељу Дробњац код Рипња, чији су темељи положени 2015. године.⁵¹

Свети Ермили Стратоник се у српској православној цркви прослављају два пута током литургијске године, и то 13/26. јануара, дан пре празника светог Саве и 1/14. јуна. У контексту обнове култа Ермила и Стратоника, њихова досадашња редовна, минејска, служба је допуњена како би постала бденијска. Та служба⁵², међутим, још увек није уведена у литургијску праксу будући да се јануарски празник двојнице београдских првомученика поклапа са службом оданија Богојављења, када богослужбеним типиком није предвиђено певање службе светима.⁵³ Но, тог је дана службу светима

⁴⁹ Ермил и Стратоник се по неколико критеријума ипак не могу сматрати мегаломартирима. Пре свега не припадају слоју мученика који су страдали пре Едикта о толеранцији, а не би се могло рећи ни да су били ванредно популарни, што је такође један од критеријума за проглашење великомученика.

⁵⁰ Л. Мирковић, *Увртење деспота Стефана Лазаревића у ред светитеља*, Богословље, год. 2, св. 3 (1927), 161–177.

⁵¹ У овом манастиру се чува документ издат и потписан на дан полагања камена темељца (15. март 2015) цркве брвнаре.

⁵² Ту је службу, комбиновањем постојеће службе светима и службе Богојављењу, те новонаписаних или прерађених стихира и тропара мученицима, саставио Зоран А. Станчевић и она је објављена на ауторовом сајту http://novisrbliak.narod.ru/PDF_files/Mojirad/01-13_Ermil_i_Stratonik_dopoln.pdf, приступљено 12. 11. 2022.

⁵³ 25. јануара 2023. године ће се у Београду у цркви Светог Арханђела Гаврила, уз благослов његове светости Патријарха српског г. Порфирија, служити свеноћно

ипак могуће певати на малом повечерју када се читају канон мученицима и три стихире на Господи возвах. Поред поменуте постоји и служба светом Ермилу и Стратонику за 14. јун што је дан када се у Српској православној цркви, од 2010. године, прославља и преподобни Јустин Ћелијски.⁵⁴ Осим у дане њиховог празника, Ермил и Стратоник се у београдским храмовима понекад помињу на отпусту литургије.

Представе Ермила и Стратоника јављају се готово у свим сликаним програмима новосаграђених београдских цркава, али, како се може видети из претходно наведених примера њихова иконографија као и место на којем се сликају разликују се од храма до храма. Ермил се уистину најчешће слика као млади, голобради, ђакон, како је то било уобичајено у време када је формирана његова иконографија, али је исто тако изобразен и као мученик средњих година (Храм светог Саве на Врачару) или као старац (Чукарица, Медаковић). Једнак је случај и са ликом Стратоника, који се слика као мушкарац у зрелом добу или пак као младић. Двојица мученика се сликају практично у свим деловима храма, па тако и на западном зиду западног травеја (Алтина) и у олтарском простору (Мали Мокри Луг). Њихове представе налазе се подједнако у најнижој, као и у вишим зонама живописа. Потребно је, међутим, истаћи, да ни у једном храму нити икони није насликано страдање Ермила и Стратоника, већ да се они сликају искључиво као појединачне фигуре, целе, допојасне или у медаљонима. Они добијају нове епитете, пре свега онај којим се истиче њихово београдско порекло, на неким иконама су сигнирани као првомученици, а на Храму светог Саве им је дат статус великомученика. Оно што привлачи највише пажње јесте контекст у којем су Ермил и Стратоник насликани, односно какво место им је дато у програму живописа. Може се запазити да постоји тенденција да се ова двојица ранохришћанских мученика сликају међу српским светитељима, првенствено с новомученицима, било да је реч о Ђорђу Кратовцу мученику из XVI столећа (Чукарица), Висариону Сарају који је страдао 1744. (Чукарица, Раковца), али најпре с двојицом светих који су венац мучеништва примили 1814. године, једнако као Ермил и Стратоник, у Београду – с игуманом Пајсијем и ђаконом Авакумом (Света Петка на Калемегдану, Александар Невски на Дорћолу). Вредан је пажње покушај оживљавања сећања на друге ранохришћанске страдалнике пореклом из античког Сингидунума – свештеника Монтана и његову супругу Максиму, те Доната, Венуста, Фортуната и Ермогена – који су заједно са Ермилом и Стратоником насликани на икони мученика београдских. Отуда су се у медаљонима цркве на Пашином брду нашли један поред другог Ермил и Фортунат, обојица ђакони и обојица страдали почетком IV столећа.

Стиче се утисак да се промишљеним оживљавањем култа Ермила и Стратоника, увођењем њихових ликова у сликане програме београдских храмова, писањем или проширивањем постојећих химнографских састава

бденије у навечерје празничног спомена београдских мученика Ермила и Стратоника.

⁵⁴ *Београдски мученици Ермил и Стратоник и преподобни Јустин Ћелијски: житија и службе*, приредили Р. Поповић, П. Миодраг, Београд 2013.

њима посвећеним, на првом месту желела истаћи, дуговека сакрална историја Београда, у чије је темеље уграђена и крв мученика. Поред штовања Ермила и Стратоника систематски се ради и на обнови култова, како ранохришћанских тако и нововековних мученика чије се страдање може довести у везу са српском престоним градом, што све заједно указује на идеју о формирању сабора светих београдских светитеља/мученика, чији се обриси тек назирју.

Dubravka Preradović

(Institute for Balkan Studies SASA)

THE REVIVAL OF THE CULT OF STS. HERMYLOS AND STRATONIKOS
AND THEIR MODERN-DAY DEPICTIONS IN BELGRADE CHURCHES

At the end of the previous and especially in the first two decades of this century, an initiative to revive the cult of Sts. Hermylos and Stratonikos, the only early Christian martyrs to have died for their faith in classical Singidunum, was launched in the territory of the Archbishopric of Belgrade and Karlovci. The watershed event in establishing the cult of these two saints was the decision of the Holy Synod of Bishops of the Serbian Orthodox Church to dedicate a *parekklesion* at the Temple of St. Sava in the Belgrade neighborhood of Vračar to them. Their existing regular menaion service was expanded to become a Vespers service, and depictions of Hermylos and Stratonikos began to appear in the imagery of newly established churches in the territory of the City of Belgrade. However, their iconography and place in the painted program differ from one church to another. The pair can be featured in almost any part of the church – in the bottommost and upper fresco zones alike. The martyrdom of Hermylos and Stratonikos does not appear in any churches or icons; instead, they are always painted as individual full-length and half-length figures or busts in medallions. They have acquired new epithets – ‘of Belgrade’ and ‘protomartyrs’ and, at the Temple of St. Sava, they were given the status of great martyrs (megalomartyrs). Hermylos is usually shown as a young, beardless deacon, as had been customary when his iconography took shape, or, alternatively, as a middle-aged or elderly martyr. Stratonikos can appear as a mature or young man.

It seems that the deliberated revival of the cult of Hermylos and Stratonikos was primarily intended to underline the long sacral history of Belgrade. Besides the veneration of Hermylos and Stratonikos, systematic efforts are being made to revive early Christian and modern martyrs whose martyrdom can be associated with the Serbian capital, all of which suggests the intention to form a council of Belgrade’s saints and martyrs, which is only just beginning to take shape.